

АЗƏРБАЙҶАН ССР-дә ҮМУМИ ОРТА ТӘҺСИЛ

М. М. МЕҤДИЗАДА
АзәрбајҶан ССР маариф назири

БҮТҮН өлкәдә олдуғу киими, АзәрбајҶан ССР-дә дө соқкизиллик үмүми иҗбари тәһсилдән үмүми орта тәһсилә кечилмәси мәсәләси, мәдлум олдуғу үзрә, халғ маарифини әсәс вәзифәриндән биридир. Сов.ИКП XXIII турулајының директивиләрини, Сов.ИКП МК вә ССРІ Назирләр Советиниң «Орта үмүмтәһсил мәктабиниң ишини даһа да јакшылашдырмағ тәдбирләри һағғында» гәрәринә јеринә јетирмәк јолу илә келәрәк республикамызың маариф органлары вә мәктабләри мәктаб тәһсил сәһәсиндә, о чүмләдән үмүми орта тәһсилә кечилмәси ишиндә мүәјјән ирәлиләјишә наил олмушлар.

Бу мөғаләдә биз өз төчүрбәмиздән данышмағ вә үмүми орта тәһсилә кечилмәсини нечә һојата кечирилдиҗи вә онун АзәрбајҶан ССР-дә 1970-чи иләдәк баша чатдырылмасы үчүн әлә киими тәдбирләр мүәјјән етдијимиз һағғында бәһс етмәк нијјәтиндәјик.

Орта мәктаб һәмчиндә үмүми тәһсил мәсәләси сөн дәрәчә чохчәһәтливидир. Лакин биз анчағ, һомин тәдбирләрдән ирәли кәлән вә охундә билвәсәнтә әлағадар олан проблемләр үзәриндә дајанмағ фикриндәјик.

Әсил мәтләбә кечмәздән әввәл белә бир мүддәәни хатырлатмағ не тәјририк ки, өлкәдә, о чүмләдән АзәрбајҶан ССР-дә үмүми орта тәһсилә кечилмәси нечә дә «ириди гәрар» дејил, социализм бәһәсиндә халғ маарифи вә бүтүөлүкдә мәдәнијјәти әл мүһүм вә лабуд гәнуәнуәјүғи инкишаф мәрһәләсиндир. Бу, Совет АзәрбајҶанының нуғунәсиндә өз парлән тозаһуруну әјани бир сүрәтдә тәпмәшдир. Социализмни гәһәбәси, партијамызың ләниҗи милли сифәтәсини, формача милли вә мазмунчә социализм мәдәнијјәтинини чөшгүн төртгәгиси маарифини даһа сүр'әтлә инкишаф тәпмәси үчүн мүвәфиг иҗтиман-сифәси вә мадди-мәдәни шәрәит јаратмышдыр.

Догма ана дилидә мәктаб шәбәкәсиниң дурмадан кеңишләмәси, милли педагоғи кадрларын сүр'әтлә һазырланмасы, лазиими дәрәс китаблары вә тәдрис вәсәитиниң бурахылмасы, әһалиниң мадди рифаһының күкүндән јакшылашдырылмасы вә сәир бир заман тарихдән гыса бир мүддәтдә әввәлзәк ибтидан мәктаб (1934), сонра једдиллик мәктаб (1951) вә соқкизиллик мәктаб (1962) һәмчиндә үмүми иҗбари тәһсилдә мүвәфғәјијәтлә һојата кечирмәји, орта мәктәбләрини сых шәбәкәсини јаратмағы, орта тәһсилдә инкишаф етдирмәји реал бир вәзифә етмишдир.

Бүтүн булар бирликдә көтүрүлмәклә республикамызда ониллик үмүми тәһсилә кечмәк үчүн реал педагоғи базә олмушдур. Өлкәмыдә кеңиш коммунизм гуручулуғу, кечирдијимиз елми-техники игиляб нә

ССРІ-дә орта мәктәб һәмчиндә үмүми тәһсилә зәури мүддәни тәләбатә чөврмишдир.

Сов.ИКП МК-ның баш кәтйби Л. И. Брежнев јолдаш мәдәниләрини үмүмиттиғағ гурулајында демишдир: «Будур, инди јени зирвә фәһи едилмәли, үмүми ониллик тәһсил һојата кечирилмәлидир. Бу зәурутдир. Она көрә ки, һојат өзү бизим дөврүмүздә әр мүхтәлиф пәшәләрдән олан кадрларын һазырлығ сөвијјәсини артырмағ сәһәсиндә кетдикчә даһа јүксәк тәләбләр ирәли сүрүр. Буна көрә мүмкүн олмушдур ки, халғмызың рифаһының вә мәдәнијјәтинини үмүми сөвијјәси јүксәлмиш, халғ маарифи имканлары артымышдыр».

Беләликлә, 1966-чы илдә биз ониллик үмүми тәһсилә јалныз она көрә башламамышығ ки, бу, зәури тәләбат олмушдур. һәм да онә көрә башламышығ ки, онун һојата кечирилмәси үчүн биз бүтүн лазиими шәрәитә маликик. АзәрбајҶан КП МК-ның рәһбәрлији илә бу истиғамәтдә мүвәфиг тәдбирләрини көрүлмәси нәтиҗәсиндә республикамызда мүәјјән ирәлиләјиш вәрдыр ки, бушу ашағыдакы чәдвәлдән дө көрмәк олар:

Иләр	VIII сифиғ мәзууларынн сәји	Онлардан тәһсилни давам етдирмишдир			Тәһсилдә әһәтәтиң %и
		Күндүз мәктабинин IX сифиндә	Орта һүтисәс мәктабиндә	Пешә-техники мәктабиндә	
1966	70666	53075	4109	5946	89.2
1967	73073	55689	4422	5148	89.3
1968	77024	58906	4400	5212	89.0

Мәлуमतдан көрүндүју киими, һәтта VIII сифиғ мәзууларындан һәр ил азы 4—5 миң нәфәриниң кирдији ахшақ мәктабләринә гәбүду һесаба алмадан да, АзәрбајҶанда орта мәктаб һәмчиндә үмүми тәһсилә кечилмәси, демәк олар ки, әсәсин, вахтындан әввәд баша чатдырылмышдыр. Лакин шәһәр вә кәндләр, һәбелә районлар үзрә мәлуматларын тәһлил кестәрир ки, бу һеч дә белә дејилдир вә биз ониллик тәһсилни бәрәбар бир сүрәтдә һојата кечирилмәси мөғсәди илә мөвчүд неғсанлары аралдан галдырмағ үчүн һәлә чох сәј кестөрмәлијик.

Статистика кестәрир ки, әкәр шәһәрләрдә бүтүөлүкдә VIII сифиғ мәзууларынн IX сифинләрә чәб едилмәси 86 фәндиздә (1968), кәндләрдә бу, 67,5 фәниз тәшкил едир. Бу тәдбир кәнд районларынн әүзүндә дә гејри-бәрәбар бир сүрәтдә һојата кечирилдир. Кәнд районларынн (шәһәрләр—рајон мәркәзәлири илә бирликдә) бөјүк әксәријјәтиндә үмүми орта тәһсилә кечилмәси шәһәрләрин сөвијјәсинилдир. Мәселән, чәри илдә VIII сифиғ мәзууларындан күндүз мәктәбләрини IX сифинләрнә Газах рајонунда 93,3, Мир Башир рајонунда 90, Дашкәсән рајонунда 89,6, Гасым Исмајылов рајонунда 88,3, Шахмөр рајонунда 87,6, Ханлар рајонунда 87,4 фәниз вә и. а. дахил олмушдур. Бу рајонларда белә әлвәришини вәзигәјәт онларда кеңиш орта мәктәб шәбәкәсини мөвчүдлуғу нәтиҗәсиндир.

Кәнд рајонларынн дикәр, нисбәтән кичик бир группунда VIII сифиғ

1 VIII сифиғ мәзууларындан чәри илдә техникумларә гәбүд едилмәләр һағғында мәлумат һәләкәк дәнгишәндирәмәмишдир, биз буну кәен инди сөвијјәсиндә көтүрмүдүк.

инф. маъзуллари VIII синифда тўғналган эътиборга 70 фанга эълан қилинган бўлиб, Мосалон, VIII синифдан IX синифга ўтган Сайрабанд районунда 64, Жардамлы районунда 61, Шаки районунда 61,2, Чабарқанд районунда 60,5 фанга ташкил едир. Ўзгача раёнлар вардир ки, бу фанга 60-дан да ашағылдыр—Ағыс районунда 58, Абшерон районунда 52,5-дир ва с. Белә раёнларын керилни, ташкилати нөгсалларда янаша, онларда, башлыча оларағ, орта мактаблар шәбәкәсини мәздудлуғу нөгмәсидир.

Көрүндүҗү киби, үмуми орта тәһсилни һајата керилмасинда канә шәһәрдан керн галыр, бир сыра раёнларда исе бу керилк даһа артығдыр. Бу, чидди нөгәндир.

Биз, мәлүм олдуғу киби, VIII синиф маъзулларины орта тәһсилә чәб едилмесини ониллик үмуми тәһсилдә чыхыш нөгтәси һесап едикрик. Бу исе тамамилә дүзүкдир. Лакин мүхталиф сәбәбләр, о чүмләдән дикөр тәдрис мүәссәләсинә кечмәк, ики ил ејини синифдә галмағ, мактабдан јайнамағ үзүндән республиканын бир сыра рајон ва шәһәрлариндә I синиф шакирләрини охтудурулуғу VIII синиф вахтында чатдырмасынан 70 фанздән ашағы олдуғуну нәзәр аласағ буну да наһик сәккизналык үмуми ичбери, һабелә ониллик үмуми тәһсилни һајата керилмесини ишиндә чидди нөгәсә һесап етмәйлјик.

Республиканын бир сыра рајонларинда биринчи синифләрә даһил олан шакирләр әсәсән VIII синифи битириләр. Мосалон, 1965-чи илдә Астара рајонунда биринчи синифләр даһил олан шакирләрини 94,2%-и, Шаумян (кәнд) рајонунда 92,6%-и, Кејҗада 82,9%-и, Варташеһдә 81,4%-и, Шаһморда 80,5%-и ва с. 1968-чи илдә VIII синифләрә битирмишидир. Белә вәзјјет, шүбһәсиз, гәнәләтәхис һесап едилмәлидир. Лакин бир сыра баша рајонларда вәзјјет бу чәһәздән пәсидир. Мәсәлән, Лаҗын рајонунда 1960-чи илдә биринчи синифләр даһил олан шакирләрин анчағ 40,3%-и 1968-чи илдә VIII синифләрә битирмишидир; җу фәһз Губадлы рајонунда 56,8, Кәлбәҗәрдә 56,9, Чәһләбадда 64,5, Жардамлы да 65,9 ва с. тәһсил едирди ки, белә вәзјјет сәккизналык тәһсилни там бир сүрәтдә јеринә јетиримәсини ләкидир.

Биз бәлән башға үғунисүзүлгәрдә да растлашырғ. Буна көрә дү үмуми орта тәһсилә керилмесини мүвәфғәлјјәтлә баша чатдырмасы там бир сыра проблемләрини ағылды ва сәмәрлики бир сүрәтдә һәл олунмасы тәләб едир. Бу проблемләр јени олмаса да ониллик үмуми тәһсилни һајата керилмесини илә әләғәләр хуәсулә актуаллығ кәсб етмиш ва тәхирәсалынаман дигәт тәләб едир. Биз онларын һәлиндә мүвәјјәт тәҗрүбә топлашымағ, лакин тәәссүф ки, онлары бүтүндүклә һәл етмәјә һәләкәт һәл ола билимәсини. Бу проблемләр һансылардыр?

Һәр шәһдән әввәл сөһбәт хуәсүн кәндә күндүз орта мактаблары шәбәкәсини даһа да кериләндиримәлидән кедир. Бу, шакирл кәнтикентини сүрәтлә артымаһындән ирән кәндир. VIII синиф маъзулларины 77 фәнзини IX синифләрдә тәһсилдә эһәт едилмәсә һесаба алынамағла күндүз үмумтәһсил мактабларини үмуми кәнтикенти бешиләк илән (1966—1970-чи илләр) үзрә Азәрбајҗан ССР-дә 1970-чи илдә 1.550 миң нәфәр тәшкил едмәкдир, һалбуки 1965-чи илдә бу кәнтикент 1.035 миң нәфәр иди (артыа 30,3% тәшкил едир), о чүмләдән IX—X синифләрдә шакирләрини сајы 150,3 миң нәфәр олаҗағдыр, 1965-чи илдә исе онларын сајы 80 миң нәфәр иди (артыа 86,1%).

Республиканын орта мактаблар шәбәкәсә киҗағат гәдәр икишәһәр етмиш олан шәһәрләрдә орта мактабларини сајыны әһәмјјәтлән дәрәҗәдә артырмадан IX синифләрә тәләб олундуғу гәдәр шакирл гәдәл етмәк имканы вардыр. һесапламалар кәстәри ки, әкәр шәһәрләрдәки орта мактабларини сајы артырылуғу 1965-чи илдәки 261-дән 1970-чи илдә

350—380-ә чатдырылса, бу, һәр бир мактабни IX синифләриндә 90—150 адам гәдәл етмәк һесабы илә, VIII синиф маъзулларины 80 фәнзә гәдәрини тәһсилдә эһәт етмәк үчүн тамамилә киҗағат едмәкдир. Бу күр гәдәл, тәҗрүбәни кәстәрдәти киби, орта мактабларини микрорајонларын радиусуну хәлји дәрәҗәдә артырмадан да тәһмин едиләр.

Шәһәрләрдә орта мактабларини шәбәкәсә әсәс етбәри илә јени тикитиләр һесабына кериләндириләр. һәм да Бәкк, Кировабад, Сумгајят киби ири шәһәрләрдә јени тикитиләрини чохунда орта ва сәккизналык мактаблар јерләшдириләр. Бу мәсәланин кәнд јерләриндә һәлән бир-бириндән үзәдә јерләшән чохлу миғдарда јашарын мәнтәгәсини мөвмуд олмасы, орта мактаблардын бир гиһмиднә биналарын нормәл сыхлығда синифләр јерләшдирмәк үчүн үзүрн олмамасы нөгмәсидән ва онлара хуәсуән гызларын чәб едилмәсиндәки енесиф чәһил-синифләр үзүндән хәлји мүрәккәбләшәр. Бунунла белә, 1970-чи илдә VIII синифи битирәиләрини 77 фәнзини јерләшдирмәк үчүн биз һәр бир кәнд орта мактабнини IX синифинә гәбулуғу бир гәдәр артырмағи, һәс олмаса һәр бир мактаб үзрә орта һесаба 1965-чи илдәки 31 нәфәрдән 1970-чи илдә 45 нәфәрә чатдырмағи (практик сүрәтдә һәр мактаб үзрә бир һалда 1, дикөр һалда 2 синиф) нәзәрдә тутмуғу.

Һесапламалара мүвәфғә оларағ әсәс етбәри илә сәккизналык мактаблар орта мактабларә ченирмәк јолу илә кәндләрдә орта мактабларини сајыны артырмә 1965-чи илдәки 495-дән 1970-чи илдә 830-ә чатдырмағ мүвәјјән едләнмишидир. Бу тәдбир илдә һајата керилмәкдәдир. Мосалон, орта мактабларини сајы 1966-чи илдә 76 (булардан 42-си кәндләрдә), 1967-чи илдә 86 (56-сы кәндләрдә), 1968-чи илдә исе 116 (79-у кәндләрдә) әләд артырмағ. һәм да бу заман шәһәрдә олдуғу киби кәнддә да ири орта мактаблар јаралдымасы мөгәдән күдүр. Бу тәдбирини фәјдәси мәддә-тәһлин базасындән сәмәрлики истифәдә етмәк, һәм да тәһмин просесини ва мүәллимләрдә методик иши ағылды бир сүрәтдә тәшкил етмәк нөгтәји-нәзәрчидән көз гәбағиһидир. һәр бир јени орта мактабә јарадаркән (бунун үчүн ләзими шәрәит—бина, шакирл кәнтикенти, мүәллим кадрлары ва тәдрис авадлылығи парса), сәс ики тәләби—орта мактабни ирәлишдиримәсини ва мүвәфғә кәнтикенти тәһсилдә тамамилә эһәт етмәк үчүн ону эһәлјјә јәхшиләшдирмә масыны тәһмин етмәји нәзәрдән гәһирмәләлјјидир. Бу тәдбирләрдән ишини елдә јерләшдирәләр гызларын IX синифләрә чәб едилмәсә үчүн хуәсулә вәчибдир. Кәндләрдә јени орта мактаблар әсәс етбәри илә сәл јерләшдиримәлидир ки, онлардан һәр бири бир сыра сәккизналык мактабларини маъзулларина хидмәт едә билсин. Бундан әләвә, јени орта мактаблар биринчи нөһбәдә орта мактаб шәбәкәсә киҗағат гәдәр икишәһәр етмиш олан рајонларда јаралдылмалыдыр ки, бу рајонлар VIII синифи битирәиләри IX синифдә тәһсилдә эһәт етмәк чәһәздән гәбәтчәл рајонларын сәвијјәсинә чатдырылсын.

Бу тәдбирни биз бешилјјәтин гәлән иләриндә да даһам етдирмәк иҗјәттидәлјк.

Һеч дәм әз әһәмјјәтә мәлики олмајан ва һәл едилмәсә, шүбһәсиз, ониллик үмуми тәһсилдә кечимәсини вахтында баша чатдырмағә кәҗирини чыхараҗағ башға бир проблем—шакирлларын мактабдан јайна-масыны гәти бир сүрәтдә ардыа гәлмәкдән ибарәтдир. Гәјд етмәк масыны гәти бир сүрәтдә чәһәт да биз мүвәјјән прәдлјјәтлән һәл олмуғу ва ләзәмдир ки, бу чәһәздән да биз мүвәјјән прәдлјјәтлән һәл олмуғу буну һәл бир фәкәт сүбүт едир: бүтүндүклә республика үзрә шакирлларын мактабдан кетмәсә азалыб, 1958—1959-чу дәрә илндәки 5,3 фәнздән 1967—1968-чи дәрә илндә 2,4 фәнзә емишидир. Лакин мактаб-ләнкетмә—һеч дә јалныз ушғаларын мактабдан јайнамағи дејилдир. Бураја ушғаларын бир гиһминин дикәр тәһсил мүәссәсәсинә кечмәсә ва

јахуџ узурлу сабаблара көрө мөктөбөз кетмөз дајандырмасы да дахидир. Буунила бела, мөктөбдәнкөтмөни бир һиссәнин јајына тәшкил едир. Көчән дәрс илндә мөктөбдәнкөтмө мутләг рәғәмлә 28 мин нәфәр тәшкил етмишир. Ондардан 9,9 мин нәфәри пешә-техники мөктөбләрнә, 2,5 мин нәфәри орта ихтисас мөктөбинә (IX синифләрдән), 4,05 мин нәфәри ахшам мөктәбләринә кечмишир. Бундан алава, мөктөбдән кетмиш ушағларын бир һиссәсини республикадан көнарә көчүб келәндәр, агыр хәстәликләр йәтмәсиндә тәһсил дајандырлар тәшкил етмишир. Беләликлә, мөхтәлиф узурлу сабаблара көрә 20,8 мин нәфәр мөктөбә кетмөз дајандырмиш, 7,2 мин нәфәр исә узурсуз сабаблара көрә мөктөбә кетмәкдән галмиш. Јәни бирбаша јајыналарын тәшкил едир. Биздә, һәр шейдән өвәл, бу рәғәм ыаранатлығ вә тәшвиш доғурур. Һәм дә һесабат формаларындан көрүвүн ки, мөктөбдәнкөтмә, башлыча оларағ, V—VIII синифләр (16,9 мин нәфәр) вә IX—X синифләр (6,3 мин нәфәр) узурә дир. Јери көлмишкән өзү дә дөјәк ки, бу чатышмазлығ чәри дәрс илндә шакирд континкентни узур халғ тәсәрүффаты плааны јеринә јетирәкән өзүнү һисс етдиримишир. Мәсәлән, V—VIII синифләр узурә план 5,3 мин нәфәр (1,2%), IX—X синифләр узурә исә 3,8 мин нәфәр (3,4%) аз јеринә јетирәлимишир. Буна хүсусән Бақы, Кировабад шәһәрләри, Губа, Хачмаз, Бөрлә, Лачын, Јевлах, Давәчи рајонлары вә бәзи башғалары тәгсиркардыр. Мәсәлән, Бақы шәһәриндә V—VIII синифләр узурә шакирд континкентни 1274, Кировабаддә 300, Шамахыдә 357, Кәлбәчәрдә 464, Хачмаздә 308 һәм јеринә јетирәлимишир.

Беләликлә, шакирдләрин мөктәбдән кетмәсинин үмдә сабабләриндән бир—күндүз мөктәбләриндә охујандардан бир гисминин дикәр тәһсил мүәссисәләринә, хүсусән пешә-техники мөктәбләринә кечмәсиндән ибарәтдир. Буунила бела, үмуми тәһсилни һәјәтә кечирилмәсидә республикамызын хүсусән көнд јерләриндә мујәзјән дәрәчәдә мансә төрәдән бир сыра һалларын мөвчуд олдуғу бир шәрәнтдә шакирдләрин мөктәбдән кетмәсинә јајынамына гаршы мубаризәни зәифләтмәзә әсәсимә јохдур. Биз, биринчи нөвбәдә, республикамызда орта вә сәккиз-иллик мөктәбләрдән 3 километрдән артығ мәсәфәдә јерләшән итдидән мөктәбләрин нисбәтән ири шәбкәсинин мөвчуд олдуғуну назардә турурур. Белә мөктәбләр 1371-дир. Колхоз вә совхоз кәндләринин ириләшдирилмәзә башланмасы процесен белә мөктәбләрин шәбкәсини көләчкәдә хејли азалтмағда бизә көмәк едәчкәс дә, һәләлик она тохунмаға иканымыз јохдур, чүнки бела азалтма үмуми итдидән тәһсил ишнә чидән зәрәр јетирә биләр. Бурадә чыхыш јолуну биз ашағыдағы төрдә ахтарыб тапмағ фикирләндик. Һәмин итдидән мөктәбләрдән ил әрминә шакирд континкентини малик олан 200-ә гәдәри јахын 2—3 ил әрзиндә муәвфиг мадди база јардымлағла сәккиз-иллик мөктәбләрә чеврилә биләр. 850 итдидән мөктәби битирәләр бәзи чәтинликләрлә тохуш сәккиз-иллик вә орта мөктәбләрә келә биләрләр. 300-дән артығ итдидән мөктәб орта вә сәккиз-иллик мөктәбдән о гәдәр аралдыр ки, онларын мәзуналарын тәһсилә чәлб етмәк үчүн әсәсли тәдбирләр көрүлмәли, о чүмләдән онлар ноғлијат вәситәсидә мөктәбә апарылыб котирилмәли, јахуџ мөктәбәни интернатларә, ја дә интернат-мөктәбләрә гојулмалыдыр. Бүтүн булар халғ маарифи шәбкәларимиздән көркини ишләмәзи тәләб едир, чүнки мөктәбләрин әксәрјетји республикамызын дағлы јерләриндәләр ки, бурадә автомобиль ноғлијатындан истифәдә едилмәсн мәләум сабабләр үзүндән чәтиндир, бәзи јерләрдә исә мүмкүн дејилдир.

Үмуми ичбарни тәһсилни һәјәтә кечирилмәсидә дикәр мансә ондан ибарәтдир ки, көчәри маддәләр мөвчуд олан рајонлардә мөктәбшәли ушағларын бир һиссәни вәлидејиләр илә бирликдә гыш отағларынә көчүб келдир. Онларын тәһсилә чәлб едилмәсн, шүбһәсн ки, чох чә-

тиндир. Буунила бела, биз онларын тәһсил алмасы гағгысына галмалы вә сәккиз-иллик ичбарни тәһсилдән, көләчкәдә исә үмуми орта тәһсилдән онларын да кәнарда галмаласы үчүн бүтүн тәдбирләрә көрмәлијик. Бу мәсәләдә һазырда бир сыра гышлардан итдидән мөктәбләр јаратмишлығ вә өз данын мөктәбләриндә итдидән мөктәбләр јаратмишлығ чәлб етмишник, ләкин гәјд етмәк ләзимдир ки, бела тәдбир әсәсли ола билмәс, чүнки көч шәрәнтиндә мүасир мөктәб јаратмағ мүмкүн дејилдир. Буна көрә дә биз она чалышмалығ ки, һәр ил гышларга көчүб келән һейвандарларын мөктәбшәли ушағларын онларын даими јашајыш јериндә вә јахуџ тохумларынын јаннада, ја дә мөктәбәни интернатлардә вә интернат-мөктәбләрдә сахлансын. Республиканызын Лачын, Имишли, Жданов кими рајонларында вә бәзи башға рајонлардә биз һәлә чох ишләмәли олачағық. Һәмин рајонларын маариф органлары бу мәсәләни нызамә салмағ үчүн чиддә тәдбирләр көрмәлидиләр.

Бир сөвлә, һәр бир шакирдн мөктәби битирәнә кими ондә мөһкәмләниб галмасы үчүн бунун уғрунда мубаризәни илән-илә даһа дә кеңишләндирмәк вә гүвәтләндирмәк тәләб олунур. Бу ишә, янники республика мөктәбләринин педагоғи коллективләр, һабелә јерли партија, совет, комсомол вә һәмкарлар итиғағы тәшкилатлары, бүтүн ичтиманјет чәлб едилмәлидир.

Әнликә үмуми тәһсилни дүзүк планлашдырылмасы мәсәлән дә аз әһәмјетлә малик дејилдир. Буунила бела, бу ишә чиддә гүвәтләниб алмасы VIII синиф мәзуналарынын араларында бөдүшдүрүлдүју тәдрис мүәссисәләринин (һәм дә онлар мөхтәлиф идарәләрә тәбдилләр) мујәзјән «рәғабәт» илә иттичваландыр. Мәсәлән, 1968-чи илдә республикада VIII синифләрн план үзрә нәзәрдә тулдуғундан тағрибән 3 мин нәфәр аз шакирд гурттарыдыр. Онлардан IX синифләрә 60,4 мин нәфәр (76%), орта ихтисас мөктәбләринә 4,7 мин нәфәр (5,9%), пешә-техники мөктәбләринә 12,3 мин нәфәр (15,5%) гәбул едилмәсн планлашдырылмышды. Беләликлә, бу үч нөв тәһсил мүәссисәсинә тәлими давам етдирмәк үчүн 77 мин нәфәр гәбул едилмәсн планлашдырылмышды.

Планда нәзәрдә тулдулмашдыр ки, VIII синиф мәзуналарынын бир һиссәси бир сыра сабабләрә көрә ичтиман-фајдалы әмәј гошулу вә өз тәһсилинә ахшам мөктәбләриндә давам етдирдир. Бу, көнд јерләри, о чүмләдән гышлар үчүн хүсусилә характеркидир.

Нәтичәдә бела бир мәнзәрә јаранмышдыр: күндүз орта мөктәбләрни IX синифләрн 58,9 мин нәфәр (77%), орта ихтисас мөктәбләринә 4,4 мин нәфәрәдәк, пешә-техники мөктәбләрнә 5,212 нәфәр шакирд гәбул едилмиш, бир һиссәси исә ахшам мөктәбләринә дахил олмушдыр. Көрүндүју кими, VIII синифләрн мәзуналарын һесабина пешә-техники мөктәбләрнә гәбул планы позулмушдур. Бу мөктәбләр өз гәбул планыны V—VIII синифләрн шакирдләрн һесабина (5,3 мин нәфәр) јеринә јетирмәзә янал олмағ вә буунила дә сәккиз-иллик үмуми ичбарни тәһсил танууну мујәзјән шәкјлдә позмағ зәрүрәти гаршысында галмышдыр. Бәс чыхыш јолу нәдир? Бизә елә кәләр ки, фәлә гүвәсән һазырланмасына динәр кеткәдә арта планын јеринә јетирилмәсини тәмин етмәк үчүн кәнчләрә орта тәһсил дә верән пешә-техники мөктәбләрин шәбкәсини кеңишләндирмәк (һәм дә бела мөктәбләрн янники шәһәрләрдә, һабелә рајон мәркәзләриндә дә јаратмағ), һәмчинин галын пешә-техники мөктәбләриндә һүгүр вермәк (демәли, бунун үчүн онларын тәдрис планларына јенидән гурмағ) ләзимдир ки, онлар гәбулун V—VIII синифләрн шакирдләрн һесабина апарылдығы һаллардә вә мәзуналарына пешә илә јанашы битмиш сәккиз-иллик тәһсил версинләр.

Орта ихтисас мөктәбләрн кәлдикә исә, онлардә бела бир практика мушәһидә едилдир: онлар, VIII синифләрн мәзуналарындан гәбул

планлары јеринә јетирмәк имканына малик олмадыларына көрә, бу планлары IX—X синуфларын битириләләр һесабына јеринә јетириләр. Мәсәлән, чарп илдә оялар орта мәктәбнә јухары синуфларындан 2 миң нафар гәүдә етмишләр, буны исә чәтин ки, мәғсәдувафиг һесаба етмәк олар. Планлашдырманың бу вә дикәр гүсүрлү чәһәтләрини дүзәтмәк тәләб олуур.

Шакир континентинин хәјли артымыс илә алағлар олараг үзүми тәһсил мадди базасынын јарадымыс бәјүк ақтуалығ кәсб едир. Республиканын һәм шәһәрләриндә, һәм дә кәндләриндә мәктәб тикән тисини һәмчә вә үсүәти сон илләрдә хуәсусилә интенсив характер алмышдыр. Мәсәлән, 1958-чә илдән 1968-чә илә киими биртипнә ләјһәлә үзрә капитал гәүдәлү һесабына 187,2 миң шакир јери олан 316 јер мәктәб бинасы тиклимишләр. Һәмни мүдәтт әрзиндә колхозлар тәһсил бәғдәсидә 80,2 миң шакир јери олан 519 јеринә мәктәб бинасы вә чоқлу алағ синуф отагы тикмишләр. Мәктәбләрин әсәслә тәмири үчүн буракылан вәсант һесабына дә мәктәб биналарына чоқлу алағ синуф отагы тиклимишләр.

Бәләлиқ, мәктәпләрдә шакир јерләрини сајы дәмәк олар ки, икки дәрә артараг 1958-чә илдәки 396,5 миңдән 1968-чә илдә 776 миң чатымышдыр. Мәһз бу вәзијәтт бәзә, шакирләрни үчүмчү вәбәдә охуамасы арадан галдырмаг вә мәктәбләрдә иккинчә вәбәдә охујан ушагларын фазини бир гәдәр азалтамг имканы вермишләр. Чарп бешиләдин гәлан илләриндә вә сонрақә бешиләликдә (1971—1975-чә илләрдә) һәм шәһәрдә, һәм дә кәнддә мәктәб тикитини даһа бәјүк үсүәт алағалдыр. Мәсәлән, әкәр чарп бешиләликдә дәүләт бұдчаси һесабына 150 миң гадар шакир јери олан мәктәб биналары тикилмәси планландырылмышдыс, гаршыдақә бешиләликдә тәғрибән 250 миң шакир јеринә малик мәктәб биналары тикмәк нәзәрдә тутулур; биз һалә кәндә тәшәббүс гәјдәсында бәјүк миғјасла мәктәб тикитини апарылачүни демирик. Үмид едикр ки, буңуң нәтижәсиндә мәктәбләрдә иккинчә вәбәдә охујан ушагларын фазин хәјли азалачадыр.

Еһтијач олан јерләрдә мәктәбјәни интернатларын даһа дә кеңирилдирилмәси үмуми тәһсил мадди базасынын мүһүм мәсәләсидир. Назарда республикамызда мәктәбјәни интернатларын сајы 503-дур вә оялар 12.059 шакирдә әһәт едир. Мәктәбјәни интернатларын шәбәкәсини биз биринчә вәбәдә ушагларын дашынамасыны, јухарыда еддијимиз ки, чәтин олдуғу дағлыг рајонларда кеңишләндирмәк фикриндәки. Мәктәбјәни интернатлара 1970-чә илдә чәлб едилән шакирләр сајы 19 миң нафара чәтдырылачәдыр.

Гошу кәндләрн орта вә јухуд сәккизилик мәктәбләринә шакирләрнн автомобиль нәглијаты вәситәсә илә дашынамасы дә ејни гәјдәдә илдән-илә кеңишләнор. Республиканын әрән рајонларындан Салдан, Масаллы, Көчәјә, Ағдаш вә башга рајонларда автомобиль базалары, маршрут автоустары вардыр ки, оялар шакирләрнн мәктәб вә орадан еварнән дашынамасын асанлашдырар. Лакин биз еһтијач вә имкан олан бүтүн јерләрдә шакирләрнн мәктәб вә кернәг дашынамасынә тәшкил етмәк үчүн һалә чоқ ишләмәјидик.

Үмуми ичбәри тәһсил фондарлардан сәмәрәли истифадә едилмәсидә бәјүк әһәмијәтә маликдир; һәмни фондарла инди 1 миңдон 81 миң манат пул вардыр вә бу пул, әсәсин, еһтијачы олан шакирләрнн палтар вә ајағгабы илә тәмиң етмәк үчүн нәзәрдә тутулмушдур.

Мәктәбләрдә ичтимәи нәшәнин әсәслә сурәтдә јакшылашдырылмасы дә үмуми тәһсилә көмәк етмәлидир. 1967—1968-чә дәрә илиндә мәктәбләрдә 1538 бұфет вә јемәкхана олушдур. Лакин бүтүн орта мәктәбләрдә бұфетлә тәмиң едилмәсине, тәәсүфф ки, кәнд сәккизилик мәктәбләрини һеч дә һамысында бұфет тәшкил олунмамышдыр, бу исә баш-

лачә олараг, мүвафиг јерин јохтуғундан ирәли кәлир. Мәктәбләрдә ичтимәи нәшәнин јакшылашдырылмасы мәсәләсидә бир дә она көрә мүһүм вәзиғә ки, гаршыла дүрүк ки, республика тичарәт нәзирлигини вә Азәрриттфағын тичарәт тәшкилатлары вә ишә һеч дә һәмшәләзми фикир вермирләр.

Үмуми тәһсил мадди базасы чөкчәһәтәндир. Бураја һәмчинин мәктәбләрини мүвафиг мөбеллә, кабинет аваданлығы илә, әјани вәсантлә, тәһсини мүәсир тәһликә кабинетләри илә тәһсиз едилмәси вә с. д. дахилдир. Бу ишдә мүәјјан мүвафигијәгә һал олмағиында бәхәмјарағ, хуәсуси кәндләрдә мәктәбләрин аваданлығла тәһсиз едилмәсини тамамламәг саһәсиндә һалә чоқ иш керәликидир. Маариф нәзирлији јанында кәчән илдән мәктәбләрин бүтүн дазыны шәһәрлә тәмиң етмәли олан хуәсуси тәһсизлә иләрәсини, мәктәб тикитини вә тәмири үзрә хуәсуси иләрнни, јерләрдә кәчән шәбәкәли республика филмотәкәсини јарадылмасы, тәдрис кино-филмләрини әзәри дилинә тәрјумчә едилмәсә вә мәктәбләра чәтдырылмасы, ана дилинә вә рус дилинә, нәһәг, мусигијә илә тәдрис вәләрләрини буракылмасы, кәчән мәктәб китәбханасы шәбәкәсини јарадылмасы, ана дилинә һәр ил 5—6 миң китәб тиражада дәрәсикләрнн нәшр едилмәси вә с. үмуми тәһсилн тәдрис мадди базасынә мөһкәмләтмәли вә зонкитилдирилмәлидир.

Мәктәбләрин педагогика кадрларла тәмиң едилмәси үмуми тәһсилн чөк мүһүм проблемә олмуш вә чоқ мүһүм проблемә олараг галмағалдыр. Фөрәһлидир ки, шакирләр континентинин чөшгүн бир сурәтдә артымыс илә алағлар оларағ үмүмтәһсил орта мәктәбләриндә мүәллимләрин сајы сон илләрдә хәјли чоғалмышдыр. Мәсәлән, 1958-чә илдә мүәллимләрини вә тәрбијәнләрнн сајы 42,7 миң нафар олдуғу һалда, чарп дәрә илиндә 70 миң өтмушдур. Гејд етмәк фөрәһлидир ки, али тәһсилли мүәллимләрин сајы даим артыр вә оялар 1958-чә илдә бүтүн мүәллимләрин 34 фазинин тәшкил етдији һалда, 1967-чә илдә 49,5 фазини тәшкил етмишләр. Битәмәсин али тәһсилли мүәллимләрин фазин исә мүнтәзәм сурәтдә азалыр: 1958-чә илдә оялар бүтүн мүәллимләрин 24,8 фазини тәшкил едирләрәк, кәчән ил 14,4 фазини тәшкил етмишләр. Мәктәбләр һәр ил орта тәһсилли мүәллимләрин ахыб кәлмәсинә бахмәјарағ ояларын фазини дәмәк олар ки, дәрјимсә сурәтдә—40 һәддидә галыр. Бу ояунла илән олдуру ки, мүәллимләрин һәмни категориясынын бир һиссәси педагогика али мәктәбләрин тибјәни шәбәкәсинә дахил олар вә дикәр категориялар кәчир. Бәзә бир һал мәғфидир ки, битәмәсин орта тәһсилли мүәллимләрин фазин бир гәдәр артымыс оялар 1958-чә илдә 0,2 фазин тәшкил етдији һалда, 1957-чә илдә 0,5 фазин тәшкил етмишләр. Бу, әмәк тәһсил илә алағлар оларағ хәјли һиссәсә орта тәһсилә малик олмајан усталарын истәһсалатдан мәктәбләрә кәлмәси илә илән едикр. Стажа кәлдикә исә, мүәллимләрин әсәс һиссәси (55 фазин) көркәмли педагогика стажла—10 илдән 25 иләдәк стажла маликдир ки, бу дә мәктәбләрдә ил мүрәккәб ишләри даһа артыр тәрјумчәли мүәллимләрә ташырмаг, мүрәккәб педагогика усталыға јијәлонмәкдә мүәллимләрин кәчә һәснәнә јардым көстәрмәк имканы верир.

Үмуми орта тәһсилә кәчлмәси, хуәсуси сон илләрдә мәктәбләрдә шакир континентинин кәскин бир сурәтдә артымыс мәктәбләрин педагогика кадрларла тәмиң едилмәсини мүәјјан дәрәчәдә мүрәккәбләшдирилмәсидә дә, педагогика тәһсил мүәсәсәләриндән кәчә мұтәәссәсә мүәллимләрин буракылмәсини гүвәтләндирмәсидә етичәсиндә хуәсуси парәһатлығ доғрумур. Бу чүрә мүәсәсәләрин шәбәкәсиндә 3 педагогика институт вә 10 педагогика мәктәб вардыр. Ояларны мөзүләрннән алағ, С. М. Киров адына Азәрбајҗан Дәүләт Университетинин гуртанарларын бир һиссәсидә дә мәктәбләрә педагогика ишә кәндиләр.

Бешилдик үзрө 1970-чи илдеп республикада мүалымларын сарыны 80 миң пайыз чактырмак пазарда тутулушунду ки, бу да баш гадире фэйлери (харичи дил, бодон тэрбийясин, пазма) истисна олмамда мактабларыннын кадрлары тэлэбатина ээсэн өлөмкө имканиа перачкыр. Лакин мүалымлар арасында мүшүн гадэр ачыкылыг ва олардын ирлэшдириламасында нөгсанлар олмаса иди, мактаблары мүалым кадрлары илэ тэмин этмак даха жыны вазийетде олардыг.

Мүалымларын дүзүкү ирлэшдирилмасы, мэлум олдугу кими, мактабларда тэлэм ва тэрбийон кефэйитини жүксэлтмэжин мүһум шортидир. Бу, неч олмаса белэ бир чөһоти тэмин этмөлдүн ки, мактабды һар бир фэйлди һамин ихтисас мүалымы дөре десин; һар бир мүалымын һарыда илшомасына бахмарыг 1—1,5 оклад педагого жүкү олсун. һар бир мактабдо сабит, меһрибан во жардыкчылыг, ахтарыкчылыг руну илэ јашајан мүалым коллективни чалышын. Нэзэрден кеңирдијимиз мөселэмэ во мөһтарлар јанашсаг, деја бэлэрик ки, ибтидан синифларды мүалымларын ирлэшдирилмасын вазийетти парайытлаш доғурму, чүнки калдыр һаллар истисна олмага һар бир мүалым бир синифда во јахуд бир комплекды илэјир. Орта во саккизилдик мактабларыннын экаррэйитинде мүалымларын ирлэшдирилмасын вазийетте до бөјүк парайытлаш доғурму. Лакин бүтүн дүмкар, элбетте, бу масалада вазийетини һар јерде өз гадисында олмасы демек дејилдир.

Республикамыздын мактабларында мүалымларын ирлэшдирилмасын ишинде тээсүф ки, һалэ чылды нөгсанлар вар. һар шејдэн өзөлө ону гејд этмак лаазымдыр ки, шөһрөлдө лаазым олдуғундан чох, көнд ирлэшдинде нег тэлэб едилдијинден аз мүалым чөлэмшишди; бууну да илтичээште до көнд саккизилдик ва орта мактабларыннын бир инессинде рифажат, рус дили, харичи дил, бодон тэрбийясин мүалымлары хейли чох дәре демазны олурлар.

Нөгсанларымыздан бири до булар ки, рајонларын бир групуида мүалымлар тэлэбатдан чох чөлэмшијини һалда, дикор групуида нег онылар кэскин етијач вардыр.

Бүтүн буныларн башыла сабабини биз педагог институтлары ва педагого мактаблары мүсабитга имтанайлары ээсыида апарылап габула системинде көрүрүк. Белэ бир габула шараитинде педагогн гадире мүасисаларына кэчкер, мактаб мөзуналары һазырланмасынын сөвијесин даһа жүксөк олан шөһрөлдөрдн габул едилмээр, рајонлардан эса һамин гадире мүасисаларына гејри-барбар, јэтин һамин рајонларын мактабларыннын мүалымлары тэлэбатина мувафиг олмајарга дахил олурлар. Бу да һөм көнч мүтэхэсиселарн ајры-ајры рајонларын тэлэбатина мувафиг суратда планавујун оларга бөлмөкдө чөтинилеј, һөм до кылдан шөһрөлдө ахына көтириб чыхарыр. Биз мүсөлэмэ системинин лөгв едилмасы масаложин ирлди сурмурук. Лакин өз үчүн бу системи рајонларын педагого кадрлары етијачыны пазара аймаг имканиа верон системде — рајонлар үзрө бөјүк систем илэ элгэлэмдик мүмкүн олмасын?

Биз һөлө ону демирки ки, эмек тэлэмин, мусени, раем во расмхати кими фэйлэр үзрө мүалымлар һазырланмасы бизде илдијөдк јолуну гөјүлэмшишди. Биз бу масалаларэ мувафиг назирликларын дигтэтин чөлэб этмак истөрдик.

Умуми орта тэлэмэ кечмакда элгэдәр оларга јени бир проблем— орта мактаб мөзуналарыннын ишэ дүзөлдилмасын проблеми гаршыла чмыкр. Доғрудан да, мөзуналарын сајы илден-илэ артыр. Әкэр илди (1968-чи илде) оныларын сајы шөрти оларга 100 фазис тэшкил едирсе, 1970-чи илде орта мактаблары битиронларын миғдыры тэрибон 160 фазис, 3—4 илден соңра нег 200 фазис ва даһа артыгы тэшкил елмөкдир. һалбуки илэ мактаблар во орта ихтисас мактабларынна габул бир

гадэр артымак да, буныла белэ, орта мактаб мөзуналарыннын неч дө һамасыны элгэте элэ билэмэчкырди (он јакшы һалда оныларн ачмаг дөрдө бири габул олану билмөчкыр). Ва вазийет бизи элэ илдијден һамин проблемде чылди бир суратда мөшгул олмага калдыр едир ки, орта мактаб мөзуналарыннын һамасы, тэлэбатини давам етирдирилэр истисна тэшкил етмакда, ичтиман-фајдалы эмөја чөлэб едилсин. Бууну үчүн биз илэ, элбетте бүтүн имканылармыз вардыр. Халг тэсарруфатынын бүтүн саваларын — саванени, тиктинини, кылд тэсарруфатынын, сэм, техник ва мәдэнинијитини мөшүн инкышаф фэйла во мүтэхэсиселарын кет-келэ даһа артыг миғдыра јени-јени контингентини тэлэб едир. Буна көрдэ до биз көнчларын эмөк ва политтехник һазырлыгына, негэ төмөјулу масалаларын дигтэти гувөтлөндирмэлијик. Лакин бу, һамин проблемин һалы үчүн кифајат дејилдир, чүнки мактабларда биз шакирларын эсэс култаниса истеселәт пөшөн ирлэтмирик. Она көрдэ до белэ бир гаунуи суал ортаја чмыкр: негэ-техник мактабларын ишини елэ бир тэрзда јенидун турмаг олмамдымы ки, олар өз контингентини эсэс етирмэзи илэ олмаса да хейли дөрмөкдө орта мактаб мөзуналары ичарисинде көтүрүсү? Бизэ елэ калыр ки, бу масалын чылди музакиро ва һалэ этмак зурроти јетишмишдир. Бу, республикамызда она көрдэ даһа зурридин ки, бурада көнчларын орта тэлэбин мактабларда аламаг күтэлэ суратда сәј костормөсн мушайида едилир. Бууну илтичээште, төркөр едирки, негэ-техник мактабларын VIII синифларын мөзуналары һесабага габул олпыны һар илэ позулар. Негэ-техник мактаблары, јухарыда дејилдири кими, буида чмыш јолу тапыр ки, VI—VIII синиф шакирларын (чох пахт да ики илэ ејини синифде галалар ичарисинде) чөлэб едир. Бу практиканы көлөмөкдө давам едирмөк чөтин ки, мәгсөдмөнафиг олсун. Орта мактабларын мөзуналарын негэ-техник мактаблары ва јахуд мувафиг курсал вераситосилэ мәһсулдар эмөја чөлэб едилмасы актуал бир масала кими јаньки маариф оргалларынын, мактабларын во негэ-техник мактабларыннын, һабелэ истеселәтла элгэдәр олан бүтүн тэшкилларын дигтэт мэркөзинде дурмалыдыр.

Республикамызда үмуми орта тэлэбин кешимасы илэ билавасын элгэдәр оларга гаршыја чмыш во үзөрида дајанмаг истадијимиз эсэс масалалар белөдир. Лакин биз бурада эсэс, үмэд мөселэ—шакирларын тэлэм ва тэрбийясин кефэйитини јакшылашыларма саһэсинде маариф оргалларынын, мактабларын ишн мәсэлэсн үзөрида дајанмадыг.

Бу, элбетте, эл эсэс, амма мүстөји бир мөселәдир во ајдылар ки, ону мувафигијэтлэ һалэ етмадан үмуми тэлэбин мәсэлэсини эсэлэ бир суратда һөлл етмак чөтин ки, мүмкүн олсун. Бу масала һазырда бүтүн маарифчиларын дигтэт мэркөзиндедир ки, мүалымларын Умумитифаг гурултайынн матерналлары да буну сүбүт едир. Партија во һөкүмөтин гурултайынн матерналларына мувафиг оларга республикада јени прот рамлара кечмөк, тэлэм-тэрбийэ ишинин методларыны тэшкиллашдырмак, мүалымларын идеја-сүлэс ва елди-педагого һазырлыгыны жүксэлтмак саһэсинде бөјүк иш көрүлмөкдөдир. Коммунистн һартарыга ичкылаф етмиш гуручуларыны һазырламаг вазифесини асаиллашдырмаг үчүн мөз- табларыннын мүасир төлөбөр сөвијесинэ галдырмак — партиянн гаршысында гөјүдү вазифэ белөдир. Умуми орта тэлэбин кешимасынын мувафигијэтлэ баша чатдырылмасы — бу вазифини јеринэ јетирилмөсн ирэлэји доғру чох мүһум алдымыр.